

Arap Milliyetçiliği: Ortaya Çıkışından 1918'e kadar

Dr. H. Bayram SOY*

Özet: Osmanlı Devleti'nde Tanzimatla birlikte modern okulların açılmasıyla ve Suriye, Cebel-i Lübnan ve Filistin'deki misyoner okullarının etkisiyle, özellikle Hristiyan Araplar arasında Batılı anlamda milliyetçilik fikirleri yaygınlaşmaya başlamıştır. Müslüman Araplar ise, İslâm dünyasının Batı karşısında önlenemez gerileyişine bir tepki olarak Arap kimlik ve kültür mirasına vurgu yapmak suretiyle, İslâm ve Batı medeniyetlerine Arapların yaptıkları katkılardan bahisle, Arapçılık şuurunu canlandırarak sözkonusu gerilemeye çözüm bulmaya çalışmışlardır.

Hristiyan Araplar, Arap kültür ve dilini canlandıracak faaliyetler yapmanın yanında, Osmanlı Devleti'nden ayrılma fikrini de gündeme getirerek bağımsızlığı savunmuşlardır. Müslüman Araplar ise ayrılıkçı fikirlerden ziyade, imparatorluğun bütünlüğünün muhafaza edilmesine taraftar olmakla birlikte, yaşadıkları bölgelerde Arap dil ve kültürüne daha fazla önem verilmesini talep etmişlerdir. Ancak Suriye'ye kıyasla, İngiliz idaresinin de etkisiyle, daha farklı bir milliyetçilik anlayışı geliştiren Mısırlı Araplar, "vatan" kavramına vurgu yaparak Araplık'tan ziyade "Mısırlı" kimliklerini ön plana çıkarmaya çalışmışlardır.

Müslüman ve Hristiyan Araplar arasındaki milliyetçi akımlara rağmen, Birinci Dünya Savaşı sırasında Hicaz'da Şerif Hüseyin'in başlattığı bağımsızlığı hedefleyen ayaklanma Araplar arasında ancak sınırlı destek bulabilmiştir. Gizli Sykes-Picot Anlaşması ve Balfour Deklerasyonu nedeniyle Birinci Dünya savaşından sonra bağımsızlıklarını elde edemeyerek Birleşmiş Milletler denetiminde İngiliz ve Fransız mandasında yaşamak durumunda kalan Araplar, ancak sömürgelerin tasfiye sürecine gidildiği 1940'ların sonlarından itibaren bağımsızlıklarını elde edebilmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Arap Milliyetçiliği, Araplar, Milliyetçilik, Osmanlı İmparatorluğu, Ortadoğu

* Kırıkkale Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fak. / KIRIKKALE
bayramsoy@ttnet.net.tr

Giriş

Milliyetçilik bazı faktörlerin tesiriyle ortaya çıkmış, kimileri için bir problem, kimileri içinse kurtuluş reçetesi olmuş, modern zamanları belirleyen akımlardan biridir. Anderson, *Hayali Cemaatler* adlı eserinde milliyetçilik akımını ortaya çıkaran faktörleri sıralarken matbaanın yaygınlaşmasını, Latince'nin okuyan kitleler arasında artık pek rağbet görmemesi sebebiyle, kapitalist bir yaklaşımla yayıncıların daha çok para kazanabilmek amacıyla yerel dillerde kitap basmalarını ileri sürmektedir. Böylelikle halk dilleri iktidar dilleri statüsüne yükselmiş, bunun millî kültürün inşasına katkı sağladığını ve böylece milliyetçi akımların önünün açılmıştır (Anderson 1995: 52-58). Nitekim Alman filozofu Johann Gottfried von Herder (1744-1803) “Denn jedes Volk; es hat seine National Bildung wie seine Sprache”¹ diyerek, milliyetçilik kavramını dil ve kültür üzerinde inşa etmek suretiyle, özelden XIX. yüzyıl Avrupa'sını, genelde ise milliyetçilik hakkındaki teorileri önemli ölçüde etkilemiştir (Anderson 1995: 83-84).

Arap milliyetçiliği de başlangıçta Arap diline ve kültürüne vurgu yapması bakımından, Amerika kıtasındaki milliyetçi hareketleri dışarıda tutacak olursak,² XVIII. yüzyılda Avrupa'yı etkileyen milliyetçi akımlardan temelde farklı bir karakter arz etmemektedir. Ancak Gellner'in “Milletler de devletler gibi şartlara bağlı oluşur ve evrensel bir zorunluluktan doğmazlar” (Gellner 1992: 27) tespiti ışığında, şüphesiz Arap milliyetçiliğini de ortaya çıkaran şartlar vardır.³ Bu çalışmada Arap milliyetçiliğinin ortaya çıkmasına sebep olan şartlar ve 1918 yılına kadar süren seyri ele alınacaktır.

Arap Milliyetçiliğini Ortaya Çıkaran Şartlar

Osmanlı Devleti'nin XVIII. ve XIX. yüzyıllarda özellikle askerî alanda iyice zayıflamasıyla, Avrupalı büyük devletlerin Ortadoğu'da çıkarları olan bölgelerdeki ihtiraslarında canlanma olmuştur. XVIII. yüzyıl sonlarına doğru büyük devletler peş peşe elde ettikleri imtiyazlar sayesinde hem doğrudan doğruya Osmanlı Devleti'ne nüfuz etmek, hem de imkân dahilinde Ortadoğu'ya yerleşmek yolunda hızla mesafe almaya başlamışlardır.

XVIII. yüzyılda Batı'da yaygınlaşan milliyetçilik fikri, Osmanlı Devleti'nde ilk önce Balkanlarda Hristiyan tebaa arasında kendini göstermiş, daha sonra Lübnan, Suriye ve Mısır'daki yabancı misyoner eğitim kurumları vasıtasıyla Ortadoğu'da yayılmıştır.⁴ Bu yeni akımın mensupları Osmanlı Devleti'nin sınırları dahilinde barınamadıklarından 1909'dan

itibaren İngiliz idaresi altındaki Kahire'ye yerleşmek veya Paris gibi dış merkezlere taşınmak zorunda kalmışlardır. Bunlar arasında Müslüman Araplar olduğu gibi Hristiyan Araplar da vardı ve bunlar genellikle Beyrut'taki Amerikan Koleji (kur. 1866), St. Joseph Cizvit Koleji (kur. 1875) ve Kahire'deki el-Ezher'den yetişmiş kimselerdi⁵ (Tuğ 1969: 259; Anderson 1995: 91).

XVIII. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti'nde Arap nüfusunun çoğunlukta olduğu topraklar, sadece ticarî açıdan Avrupalıların ilgi alanı olmuştur. Bu bölgelerde özellikle İngiliz, Fransız ve İtalyanların ticarî faaliyetleri oldukça yoğundu. Fakat 1798'de Napolyon'un Mısır'ı işgaliyle bu durumda büyük bir değişiklik yaşanmıştır. Çünkü Haçlı seferlerinden bu yana ilk defa bir Avrupalı güç Yakındoğu'ya sefer düzenlemiş ve toprak elde etmişti. Her ne kadar bu işgal dönemi çok kısa sürmüştü de, daha sonra büyük ekonomik ve sosyal çalkantılara sebep olacak, Arap dünyasına Batılı güçlerin doğrudan müdahalesini getirecek süreci de başlatmıştır (Lewis 1968: 166).

XIX. yüzyıla gelindiğinde uluslararası politikada henüz bir "Arap" meselesi yoktur. Gerçekte Arap eyaletlerinde oturanlarla ilgili belgelerde ve bunlardan bahseden kitaplarda Arap kelimesi de kullanılmamaktaydı. Bunun yerine bölge insanlarından bahsedilirken Müslüman ya da gayrimüslim ifadeleri kullanılmaktaydı. Bölgesel aidiyeti vurgulayan ifadelerde de, meselâ Suriye için Suriyeli yeterli oluyordu. Arap kelimesi daha ziyade yerleşik hayat yaşamayanlar ve çöllerdeki bedevîleri tasvir ediyordu⁶ (Zeine 1981: 36).

Napolyon'un Mısır'ı işgalinden sonra Mısır valisi olan Kavalalı Mehmed Ali Paşa her ne kadar hukuken Osmanlı Devleti'ne bağlı olsa da zamanla âdeta Mısır'ın fiilen bağımsız hükümdarı olmuştur. Ancak karşısında zayıf bir Osmanlı Devleti yerine güçlü bir Mısır istemeyen Batılı güçler, Mehmed Ali Paşa'nın bağımsızlık ve genişleme çabalarını engellemişlerdir. Mehmed Ali Paşa'nın, güçlü devlet olma yolunda yaptığı reformlardan tarım reformları başarıya ulaşmışsa da, endüstrileşmede aynı başarı gösterilememiştir. Eğitim alanında yapılan reformlar arasında, yabancı hocaların ders verdiği okulların açılması, Batı menşeli kitapların tercümelelerinin desteklenmesi ve Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi dikkati çekmektedir (Lewis 1968: 162).

Avrupa'nın kültürel etkinliği Suriye'de kendisini başlıca dinî alanda, özellikle Hristiyan Araplar vasıtasıyla hissettirmiştir. Çünkü XIX. yüz-

yılda büyük güçlerin kendi aralarında kutsal mekânlar ve Hristiyan azınlıklar üzerindeki etkinliklerini artırmak için giriştikleri dinî rekabet had safhaya çıkmıştır. Bu mücadelede öne çıkan ve en etkili olanlar Fransız Cizvitleri ve Amerikan Protestan misyonerleridir. Bunlar, özellikle Suriye'de⁷ kolej ve çeşitli okullar açarak Arap geçmişini ve Arap mirasını bilen, bunun yanında Avrupa kültüründen de haberdar olan ve bu kültürden etkilenmiş bir Arap nesli yetiştirmeyi hedeflemişlerdir⁸ (Lewis 1968: 172). Nitekim, bu okulların da etkisiyle Hristiyan Araplar, Arap milliyetçiliğinin oluşmasında önemli rol oynamışlardır. Başlangıçta laik nitelik taşıyan bu akım, daha sonra Müslüman Arapların da milliyetçiliğe ilgi duymasıyla, Arap millî kimliğini oluşturacak etnik, dil ve din unsurları arasındaki dengenin sağlanması konusunda problemlili hale gelmiştir (Ochsenwald 2000: 392).

Bu okullarda misyonerlerin gözetiminde eğitimini tamamlayan Suriyeli Hristiyan entelektüeller Mısır ve Suriye'de gazete ve dergi çıkarmak suretiyle bölge halkını etkilemeye başlamışlardır. Daha önce yayımlanan gazeteler İstanbul ve Kahire'de devlet tarafından yayımlanıyor ve genelde resmî haberlere yer veriliyordu. Ayrıca Fransızca, Rumca ve Ermenice gazeteler yayımlanmasına rağmen, hemen hemen hiç Arapça gazete yoktu. 1860'lardan itibaren bölgede matbaanın yaygınlaşması, Arap yazar ve okuyucuların artması ve nispi özgürlükler sayesinde gazete ve dergiler çıkmaya başlamıştır. Bu dönemi takip eden otuz yıl içinde de matbuat Lübnanlı Hristiyanların eline geçmiştir⁹ (Hourani 1984: 97). Tabiatıyla, bu şartlar altında gelişen Arap milliyetçiliği, özellikle Hristiyan Araplar arasında daha da yaygınlaşmıştır. Milliyetçilik hareketlerinin gelişimi, 1882'de İngiltere'nin Arap dünyasının merkezi olan Mısır'ı işgal etmesiyle, yani Mısır'ın doğrudan Avrupa'nın etkisi altına girmesiyle daha da hızlanmıştır (Harari 1962: 105; Lewis 1968: 173).

Siyasî anlamda milliyetçilik fikri, Müslümanlar arasında ise, hiç şüphesiz, Batı dünyası ile yoğun temasa geçilmesi sonrasında yayılmaya başlamıştır. XIX. yüzyıl başlarında Avrupa'da bulunan bazı Türkler ve Mısırlı Araplar Fransız İhtilâli ile birlikte Avrupa'da yayılmış olan 'anavatan' ve 'millet' gibi fikirleri öğrenmişlerdir. Bu anlamda Araplar arasında milliyetçilik fikirlerinin yayılmasındaki önemli isimlerden biri Mısırlı *Rifa'ah Rafi el-Tahtavi*'dir (1801-1873). Tahtavi 1826-1831 yılları arasında Fransa'da bulunmuş ve 1834 yılında yayımladığı kitabında orada edindiği tecrübelerini aktarmıştır. Bu kitap Türkler ve Araplar arasında çok popüler olmuş, 1840'da Türkçe'ye tercüme edilmiş Arapça nüshası 1848'de

tekrar yayınlanmıştır.¹⁰ Tahtavi'nin getirdiği en önemli fikrî yenilik Mısır vatanperverliği düşüncesi olmuş ve bunu İslâmî bir temele oturtmaya çalışmıştır (Hourani 1984: 68-69). Farklı bir mahiyette de olsa doğulan yere veya anavatan kabul edilen bölgeye duyulan sevgi Müslümanlar arasında zaten olan bir duygu idi, fakat bu duyguya siyasî bir önem atfedilmiyordu. Milliyetçilik bölgesellik de ilişkilendirilmemişti. Tahtavi ve çağdaşları işte bunu yapmışlardır. Tahtavi, millet ve ülkelerden bahsederken milletin belli bir ülkeyle sınırlandırılabilceğini vurgulamıştır¹¹ (Dawn 1973: 123-124).

Tahtavi, yazdığı eserlerde sürekli *vatan* kavramına vurgu yapmış ve bahsettiği *vatan*da yaşayan cemiyeti de Arap değil Mısırlı olarak vasıflandırmıştır. Ayrıca Arapların İslam tarihinde oynadıkları role methiyeler düzmüş, fakat yine vatanseverlikten bahsederken Arapça konuşanları değil, Mısır'da yaşayanları kastetmiştir. Mısır'ı ve tarihini zihninde bir süreç olarak canlandırdığından, ona göre Modern Mısır, Antik Mısır'ın meşru varisiydi. Yani Mısır komple bir medeniyetti. Tahtavi'ye göre Mısır'ın fazilet ve zenginliklerini kaybetmesinin sebebi tamamen yabancı idarelerdi. Önce Memlûkler, sonra Osmanlılar, nihayet Çerkezlerin kötü idaresi altında Mısır gerilemişti. Aslında bütün bunları söylerken Tahtavi, Napolyon'un fikirlerini dile getirmiş ve kendisinden sonra gelecek Mısırlı düşünürler tarafından da kabul görececek bir düşünce tarzı oluşturmuştur¹² (Hourani 1984: 79-80).

Arap milliyetçiliği Arapların yaşadığı her bölgede aynı mahiyet ve tarzda gelişmemiştir. Suriye ve Mezopotamya'daki Araplar arasında yaygınlaşan Arap milliyetçilik akımları ile Arabistan'daki akımlar arasında oluşum açısından farklar gözlemlenmektedir. Meselâ, Suriye'de Şam, Beyrut, Kudüs ve Hayfa gibi şehirlerde bir Arap Rönesans'ı olarak adlandırılacak gelişmeler yaşanır ve XIX. yüzyılda Avrupa'da gelişen milliyetçilik akımlarının ortak özelliklerinin etkisinde bir Arap milliyetçiliği oluşurken, Arabistan'da, Vahhabi ayaklanması örneğinde olduğu gibi, farklı dinî yaklaşımlarla veya merkez otoriteye isyan şeklinde kabîlecî bir milliyetçilik anlayışı gelişmiştir (Kohn 1928: 212-213). Mısır'da ise, büyük ölçüde Avrupa'nın Müslümanlar aleyhine ilerleyişine bir tepki ve İngilizlerin Mısır'daki uygulamalarına reaksiyon şeklinde gelişerek, İslâm modernizmi ve Mısır milliyetçiliği olarak kendisini belli etmiştir (Lapidus 1989: 620).

Arap milliyetçiliğinin gelişimi bölgeler arasında değişkenlik gösterdiği gibi, Hristiyan ve Müslüman Araplar arasında da farklı bir seyir göster-

miştir. Müslüman Araplar, Osmanlı Devleti'nin Avrupa karşısında askerî anlamda tutunamaması neticesinde devleti toparlayabilmek amacıyla yapılan ve hayatın her alanını kapsayan, Batılı tarzdaki reformlara karşı tepki göstermişlerdir.¹³ Hristiyan Araplar ise, Avrupalı hamîlerinin desteğiyle, Osmanlı Devleti'nin zayıflamasını da fırsat bilerek, bağımsız ve müstakil devlet olma gayesini gütmüşlerdir.¹⁴

Müslüman Araplar arasında çıkan ve Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın müdahale ederek bastırıldığı Vahhabi ayaklanması, yukarıda da bahsedildiği gibi, Arabistan'da Osmanlı idaresine karşı başlatılan ve dinî mahiyet taşıyan Arap ayaklanmalarına iyi bir örnektir. Ayaklanmanın lideri *Muhammed ibn-i Abdülvahhab*'a göre Osmanlı idaresinde İslâm Allah'a karşı hüremetsizliğe dönüşmüştü, batıl inançlar ve bid'atler yayılmaya başlayarak putperestliğe benzer hale bürünmüştü. Abdülvahhab, İslâm toplumunun içinde bulunduğu gerilemenin Batılı tarzda reformlarla değil, ancak Kur'an ve sahih hadislerin ışığında İslâm'ın en saf ve temiz şekline dönülmesi suretiyle önlenebileceğini ileri sürüyordu (Tuğ 1969: 256). Abdülvahhab, savunduğu fikirler dolayısıyla *Suud* hanedanının da desteğini almıştı. 'Fikir' ve 'güç'ün bir araya gelmesiyle 1747 yılında Vahhabi hareketi kuvveden fiile dönüşmüş ve bundan sonra yapılan saldırılarla Bağdat, Kerbela, Medine ve Mekke'yi kontrollerine almışlar, Şam hatta Haleb'i tehdit etmeye başlamışlardır. 1792'de Abdülvahhab'ın ölmesinden sonra da hareketin etkisini kaybetmemesi üzerine, 1811 yılında Mehmed Ali Paşa ayaklanmayı bastırmakla görevlendirilmiştir. Yedi sene süren mücadeleden sonra Mehmed Ali Paşa'nın ayaklanmayı bastırmasıyla, isyan geçici olarak yatışmıştır (Antonius tarihsiz: 22).

Bundan sonra Mehmed Ali Paşa da, Osmanlı Devleti'nin zaafından faydalanarak Osmanlı mirasını ele geçirme arzusuna kapılmış, Suriye topraklarını elde ettiği gibi, Anadolu'da da Kütahya'ya kadar ilerlemeye muvaffak olmuş ve onun bu üstünlüğü 1841 yılına kadar sürmüştür. Mehmed Ali Paşa ve oğlu İbrahim Paşa'nın ele geçirdikleri yerlerde bir hükümdarlık kurma ve hilafeti devralma arzuları vardı. Fakat müstakil bir Arap krallığı kurma gibi bir düşünceleri yoktu (Zeine 1981: 38). Mehmet Ali Paşa, kuracağı devletin idaresinde, hakimiyeti Türkler ve Arnavutlarla sağlamayı planlıyor, Arapları da bu devlete tâbî bir topluluk olarak düşünüyordu (Antonius tarihsiz: 28).

Bu dönemde İbrahim Paşa'nın idaresi altında olan Suriye'de oluşturduğu hoşgörülü ortam Batılı misyonerlere kapıların açılmasına sebep olmuştur¹⁵ (Tibi 1997: 96, 98-99). Bu fırsattan en iyi Fransız ve Amerikalı mis-

yonerler faydalanmıştır. Söz konusu misyonerlerin en aktifi Fransız Cizvitleri olmuştur. Fransız Cizvitleri'nin bu bölgedeki faaliyetleri 1625'de başlamış, 1713'de kesintiye uğramış, fakat 1831'de tekrar aktif hale gelmiştir. Amerikalılar ise bölgeye 1820 yılında girmişlerdir. Aslında Fransız Cizvitleri'nin tekrar buraya dönmelerinde Amerikan misyonerlerinin etkisi çok büyüktür. Çünkü gelen Amerikalı misyonerler Presbiteryen idi ve Katolik Hristiyanları Protestan yapmaya çalışıyorlardı. Amerikalı misyonerler o zaman nüfusu 9.000 olan Beyrut'a yerleşmişlerdi. Cizvit ve Lazaristler'in ise zaten 200 yıldan beri Şam, Halep ve Lübnan'da okulları bulunmaktaydı. Bunların temel amaçları buradaki Hristiyanları kendi dinlerine çekmek ve teolojik kültür üzerine yoğunlaşmaktı¹⁶ (Antonius tarihsiz: 35-36).

Arap milliyetçilik hareketlerinin, özellikle Suriye eyaletinin bugün Lübnan diye bildiğimiz bölgesinde yoğunlaşmasının bazı sebepleri vardı. Bunlar, bölgedeki misyoner okullarının Batılı tarzda verdiği eğitim, Fransız İhtilâli'nin siyasî fikirleri, Arap dili ve edebiyatını canlandırma teşebbüsleri, burada matbaaların kurulmasıyla Arap gazetelerinin yayınlanması ve Lübnanlı göçmenlerin Amerika'da bir müddet yaşadktan sonra geri dönerek orada edindiği tecrübeleri bölgeye taşımak istemeleriydi. Bu bölgenin diğer Arap bölgelerinden farkı Batı ile daha çok ve sık irtibat halinde olmasının yanında, coğrafi yapısı dolayısıyla Avrupa ile olan ticarî faaliyetlerin de büyük ölçüde buradan yürütülmesiydi. Lübnan'da, Hristiyan Araplar arasında Türk aleyhtarî fikirlerin gelişmesinde bunların kendilerini Müslüman Türk idaresinde okyanusta bir ada gibi hissetmelerinin de etkisi büyüktür. Hristiyan Arapların bu düşüncelerine karşılık Müslüman Arapların büyük çoğunluğu Osmanlı idaresinden ayrılmak niyetinde değillerdi (Zeine 1981: 39).

Hristiyan Araplar arasında yaygınlaşan milliyetçiliğin ilk yıllarında hemen bağımsızlık hareketine soyunmamış, önce eski Arap kültürünün canlandırılması konusunda eğilimler oluşmuştur. Bu konudaki önderlerden biri olan *Nasîf Yazıcı*, özellikle Amerikan misyon okullarında okutulmak üzere Arapça dilbilgisi, mantık, hitabet ve vezin konularında kitaplar yazmış, fakat bu eserler daha geniş kesimler tarafından benimsenmiş ve ölümünden (1871) sonra da Arap dili öğretiminde temel eserler olmuştur. Yazıcı, Osmanlı idaresinden kurtuluşun ancak bu yolla olacağına inandığından, eski Arap edebiyatının canlandırılması gerektiğini savunmuş ve önemli bir kesimi de etkilemiştir. Yazıcı on iki çocuğunu da aynı heyecan ve ideal doğrultusunda yetiştirmiştir. Öyle ki, Arap millî

kurtuluşuna ilk çağrıcı çocuklarından biri olan *İbrahim Yazıcı* yapmıştır¹⁷ (Antonius tarihsiz: 46-47).

Arap milliyetçilik hareketlerinde bir diğer önemli Hristiyan Arap (Maruni) *Butrus el-Bustani* ise, çok iyi eğitim almış ve Arapça'dan başka diller de öğrenmiştir. Amerikalılarla sürekli irtibat halinde olmuş ve misyoner okullarında dersler vermiştir.¹⁸ Amerikan misyonu, Yazıcı ve Bustani ile işbirliği yaparak Ocak 1847'de *Society of Arts and Sciences*'ı (Sanat ve Bilim Topluluğu) kurmuştur. Topluluğun üyeleri ise, Eli Smith, Cornelius van Dyck ve birkaç Amerikalı idi. Bu topluluk iki yıl içinde 50 üye daha kaydetmiştir. Topluluğun üyeleri arasında Müslüman ve Dürzilerden kimse olmadığı gibi, Suriye ve Arap dünyasında da türünün ilk örneğiydi. *Society of Arts and Sciences* beş sene faaliyet göstermiş ve benzer başka cemiyetlerin kurulmasına da örnek teşkil etmiştir. Meselâ, bu cemiyetin kurulmasına ön ayak olan Amerikalıları ilk taklit edenler Cizvitler olmuş ve 1850'de *Oriental Society* (Doğu Topluluğu) kurulmuştur. Bu da diğeriyle ya aynı zamanda ya da kısa bir müddet sonra ortadan kalkmıştır (Antonius tarihsiz: 51-52).

Arap milliyetçiliğini savunan bir diğer cemiyet ise 1857'de kurulan *el-Cem'iyye el-İlmiyye el-Suriye* (Suriye İlim Cemiyeti) idi. Cemiyetin üyeleri tamamen Arap olmakla birlikte, Hristiyanların yanında Müslüman ve Dürzilerden oluşan 150 üyesi vardı. Cemiyetin başkanlığını Dürzi olan *Amir Muhammed Arslan* yapıyordu. Üyeler arasında etkili bir Müslüman aileden olan *Hüseyin Bayhum* ve Hristiyan Bustani'nin oğlu gibi farklı simalar mevcuttu. 1860'da Lübnan'da çıkan olaylar¹⁹ faaliyetlerine set vurmuşsa da, cemiyet kısa bir süre sonra tekrar faal hale gelmiş ve resmen tanınmıştır. Bundan sonra İstanbul ve Kahire'deki yandaşlarını da üyeliğe dahil etmişlerdir. Böylece, bu cemiyetin kurulması örneğinde de görüldüğü gibi, bölgede yüzyıllar boyu çatışmaya sebep olmuş farklı inançlar, aynı idealler çerçevesinde bir araya gelmiştir. Bu cemiyetin kurulması, ortak milli şuurun oluşması yolunda görünüşteki ilk belirti olmuş ve yeni bir hareketin beşikliğini yapmıştır (Antonius tarihsiz: 53).

Nasıf Yazıcı'nın oğlu İbrahim Yazıcı da bu cemiyetin üyesi olmuştur. Yazıcı tüm Arapların bir araya gelerek Türk idaresinden kurtulmaları yönünde çağrı yapmıştır. Yazdığı şiirlerde Arap milletinin başarılarını, edebiyatının parıltılarını ve geçmişinden ilham alması durumunda gelecekte elde edileceği başarıları vurgulamıştır. Bu şiirler Arap milliyetçiliğinin gelişim evresini beslemede önemli rol oynamıştır (Antonius tarihsiz: 54).

II. Abdülhamid Döneminde Arap Milliyetçiliği

II. Abdülhamid'in en büyük endişelerinden biri alternatif bir Arap hilafetinin oluşturulması idi. Dolayısıyla, kendisi Arapları yüksek askerî ve idarî mevkilere getirerek ve nihayet Pan-İslamist politikasıyla Arapları kazanmaya çalışmıştır. II. Abdülhamid idaresinde, padişahın kontrolü sayesinde Araplar arasında milliyetçilik şuuru çok yavaş bir gelişme göstermiştir.²⁰ Nitekim 1877-78 meclisinde Arap mebusları birleştiren ve onları diğerlerinden ayıran açık seçik bir ortak çıkar ya da belli bir "Arap görüşü" olmamıştır. Arap mebuslar kendilerini imparatorluğun temsilcileri olarak algılamış ve doğrudan doğruya seçildikleri bölgeyle ilgilenmişlerdir (Kayalı 1998: 31).

Daha önce de belirtildiği gibi Müslüman Arap entelektüeller, ayrılıp bağımsız bir devlet kurmanın peşinde koşmaktan ziyade, Osmanlı Devletini hem dinî hem de siyasî yönden güçlendirecek reformların yapılmasını hedeflemişlerdir.²¹ Bunların önde gelenleri, *Şeyh Muhammed Abduh*, *Muhammed Raşid Rıza* ve *Abdurrahman el-Kevakibi* ve Arap olmamasına rağmen söz konusu tartışmaya ciddi katkıları olan *Cemaleddin Afgani* idi. Bunlardan *Cemaleddin Afgani*, ciddi bir şekilde eğitilerek ve İslâm'ı çağın gereklerine uygun hale getirerek, Müslümanların serbest ve gelişmeye müsait milletler haline getirilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Bu amaçla Müslüman ülkeleri, aynı İslâm'ın altın yıllarında olduğu gibi, yabancı hakimiyetinden kurtarmak ve Müslümanlar arasında evrensel olarak kabul görmüş bir halifenin idaresi altında birleştirmek istemiştir²² (Antonius tarihsiz: 69; Hourani 1984: 115; Zeine 1989: 130; Lapidus 1989: 620-621). Arap entelektüelleri arasında bir yandan bu tür gelişmeler yaşanırken, diğer taraftan okuma yazma bilmeyenler, köylüler ve fakirlerin bir çoğu bu gelişmelerden habersiz veya etkilenmeden hayatlarını sürdürmüşlerdir (Zeine 1981: 58). Yani bu tür akımlar ve gelişmeler ancak belirli çevrelerde etkili olmuş ve tartışılmıştır.

II. Abdülhamid'in idaresinde yönetimi eleştiren ve hilafet makamı için alternatif tekliflerde bulunanlardan biri *Abdurrahman el-Kevakibi* olmuştur. İdare aleyhinde konuştuğu için tutuklanan el-Kevakibi 1898'de serbest kaldıktan sonra Mısır'a gitmiştir. El-Kevakibi, İslâm'a ve yayılmasına gösterdikleri hizmetten dolayı Arap ırkının üstün olduğunu savunmuş ve hilafetin Kureyş soyundan birine verilmesi gerektiğini ileri sürmüştür (Antonius tarihsiz: 98).

Bir diğer önemli sima olan *Şeyh Muhammed Abduh*'a göre İslam'ın hastalığına tek çare Batı medeniyetinin reddi ve saf İslam'a dönülmesiydi.

Yapılması gereken şey, esas ile teferruatın ayırt edilmesi, sonra da esasın muhafaza edilerek yaşanan tarihî süreçte İslam'a eklenen harici unsurların çıkarılmasıydı. Bu anlamda Müslümanların yaşadıkları problemler siyasî değil, dinî idi (Lapidus 1989: 621). Ayrıca misyoner okullarına Müslümanların gitmesine kesinlikle karşı çıkmıştır. Ona göre misyonerler yabancı şeytanlardı ve söyledikleri de şeytanın ıslıklarıydı (Dawn 1973: 134). Abduh'un hedeflerinden biri de İslam'ın modern düşünce ile uzlaştırılması idi. Bu çabası doğrultusunda modern Avrupa düşüncesine ait bazı fikirleri geleneksel İslam terimleri ile izaha ve eşleştirmeye çalışmıştır. Meselâ, maslahatı menfaate (*utility*), şurayı parlamenter demokrasiye, icmayı kamuoyuna (*public opinion*), İslam'ın kendisini ise medeniyetle eşleştirerek Batı düşüncesiyle bir uzlaşma sağlamayı hedeflemiştir (Hourani 1984: 144).

Milliyetçi Arap hareketlerinin organizeli olarak yayılmasının ilk teşebbüsü 1875'e kadar geri götürülebilir. Bu yılda, Suriye Protestan Koleji'nde eğitim görmüş beş genç Beyrut'ta gizli bir dernek kurmuşlardır. Dernek üyelerinin hepsi Hristiyan idi, fakat bunlar hareketlerinin başarıya ulaşabilmesi için Müslüman ve Dürzilerin de kendilerine katılmalarının gerekliliğinin farkındaydılar. Dolayısıyla aralarına Müslüman ve Dürzilerin de katılımını sağladıktan 3-4 yıl sonra yollara ilânlar asarak açıktan propaganda yapmaya başlamışlardır. Astıkları ilânlarda Türk idaresinin kötü yönleri vurgulanmış ve Arap toplumunun ayaklanarak bu durumdan kurtulması yönünde telkinlerde bulunulmuştur²³ (Dawn 1973: 79-80; Zeine 1989: 132). 1883'de Osmanlı idaresinin sıkı takibinden dolayı bu derneğin mensupları mevcut evrakı yakarak o sırada Mısır'a yerleşmiş bulunan İngiliz idarecilerinin himayesine sığınmışlardır (Tuğ 1969: 260). Burada şunu da belirtmek gerekir ki, Arap Hristiyanlar arasındaki bazı ılımlı yazar ve liderler, Osmanlı idarî sisteminin işleyişinden hoşlanmasalar hatta nefret etseler dahi, Osmanlı Devleti'nin yıkıldığını görmek istemiyorlardı.²⁴

Hristiyan Araplardan ve Arap milliyetçiliğinin ateşli savunucularından *Necip Azuri* ise 1904 yılında Paris'te bir dernek kurmuştur: *Ligue de la Patrie Arabe*. Bu derneğin amacı Suriye ve Irak'ın Türk hakimiyetinden kurtarılması ve bu amaç doğrultusunda Arapları ayaklanmaya teşvik etmek idi. Azuri, bazı Fransız yazarların da desteğiyle Nisan 1907'de *l'Independence Arabe* adlı bir dergi çıkarmıştır. Fakat Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet ilân edilince yayını durmuştur. Bu dergi yabancı bir ülke ve yabancı bir dilde yayın yaptığı için milliyetçilik hareketinin merkezin-

de yer alamamıştır (Antonius tarihsiz: 98-99). Azuri yayınlarında Türklerin, Arapların geri kalmasının tek sebebi olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre, eğer Türk idaresine girilmeseydi Araplar dünyanın medeni toplulukları arasındaki yerlerini alacaklardı. Ayrıca Araplar her alanda Türklerden daha iyi idi. Hatta asker olarak da Türklerden daha iyilerdi ve bundan dolayı Türkler zaferlerini Arap askerlere borçlu idi. Azuri'ye göre, Osmanlı Devleti'nde gerekli reformlar yapılırsa ve Araplara daha iyi şartlar sağlansa onlar devlete sadık kalacaklardı, ancak Abdülhamid'in reform yapmaya hiç niyeti olmadığı gibi, Jön Türklerin de iktidara gelme şansları yoktu. Dolayısıyla ona göre Arap bağımsızlığı tek çıkış yolu olarak görünmekteydi²⁵ (Hourani 1984: 278-279).

Bu dönemde Araplar arasında Türk aleyhtarı hareketlerin yavaş gelişmesi iki nedene bağlanabilir. Birincisi, Avrupa kökenli milliyetçilik fikirlerinin sözkonusu bölgelere ciddi anlamda işlememiş olması, ikincisi ise, II. Abdülhamid'in devletin elinde kalan bölümünü bir arada tutmak için uyguladığı başarılı ve kurnazca yöntemlerdir. Bu yöntemlerin başında Müslümanların dinî inançlarından yararlanmak ve ajanları vasıtasıyla bütün siyasî faaliyetlerden haberdar olmak geliyordu. II. Abdülhamid imparatorluğun Müslüman nüfusunu bir arada tutabilmek amacıyla halifelik müessesesini, dolayısıyla İslâm Birliği fikrini de etkili olarak kullanmak istemiştir²⁶ (Mansfield 1975: 30).

II. Abdülhamid idaresinde Hristiyan Araplar, hükümlanlık talep etmeyen her türlü siyasî etkinlik ve akım olarak adlandırılabilir, Arapçılığın²⁷ teşvik etmekten çok Jön Türk hareketi olarak bilinen liberal hareketin canlandırılmasına katkıda bulunmuşlardır. Ayrıca Arap siyasî örgütleri XIX. yüzyılın sonuna kadar, temelde Suriye'nin Osmanlı İmparatorluğu içindeki birliğini tercih etmişlerdir (Kayalı 1998: 57).

II. Meşrutiyet Sonrası Arap Milliyetçiliği

II. Abdülhamid'in 1909'da tahttan indirilmesinden sonra Arap milliyetçilik hareketleri çok hızlı ve etkili bir seyir takip etmeye başlamıştır. 1908-1918 yılları arasında Araplar Osmanlı hükümetinden sürekli reform taleplerinde bulunmuşlardır. İstedikleri reformların temel hedefi Osmanlı sınırları dahilinde kendi eyaletlerine otonomi verilmesi olmuştur. İttihatçıların bu talebe olumlu cevap veremeyişi Arapların bağımsızlık için iştahlarını kabartmaktan başka bir işe yaramamıştır (Harari 1962: 106).

İttihatçılar ve Araplar arasında henüz fikir çatışmasının olmadığı dönemde, 1908 yılında *el-İkha el-Arabi el-Osmani* (Osmanlı-Arap Kardeşliği)

adlı bir cemiyet kurulmuştur. Bu cemiyetin temel amacı mevcut anayasayı korumak, Osmanlı tebaası tüm milletlerin padişaha sadakatini sağlamak, Arap eyaletlerinin refah seviyesini diğerleriyle aynı seviyeye getirmek, Arap dilinde eğitimi yaygınlaştırmak ve Arap geleneklerinin yayılması ve muhafazasını sağlamaktı (Antonius tarihsiz: 102; Tibi 1997: 108). II. Meşrutiyet'ten sonraki dönemde Araplarla ilişkilerin iyileşmesine etki eden iki gelişme daha olmuştur: Hacıların Mekke'ye ulaşımına büyük kolaylık sağlayacak olan Hicaz demiryolu resmen hizmete açılmış²⁸ ve II. Abdülhamid'in İstanbul'a çağırarak burada ikamet etmesini istediği *Şerif Hüseyin ibn Ali* Mekke Şerifi olarak tayin edilmiştir.²⁹

II. Meşrutiyet'in ilânından sonra Araplar ve Türkler arasındaki ilk sarsıntı meşrutî meclisin oluşturulması için yapılan seçimlerde yaşanmıştır. Araplar seçim şartlarını Türklerin kendi lehlerine düzenlediklerini iddia etmişlerdir. Çünkü yapılan seçimler sonucunda Aralık 1908'de açılan meclisteki 288 sandalyenin 147'sini Türkler, 60'ını da Araplar almışlardı (Ahmad 1986: 255). Padişah tarafından atanan 40 kişilik mecliste (Heyet-i Âyan veya Meclis-i Âyan) ise 3 Arap vardı³⁰ (Antonius tarihsiz: 104). Bunun yanında, Arapların meşrutî rejimin faydalarını umdukları gibi kısa sürede görememeleri, İttihatçılar ile Araplar arasında hasmane duyguların gelişmesine sebep olmuştur. Meselâ, İttihatçıların yaptıkları reformların vazgeçilmez şartı olan merkezi otoritenin mümkün olan en geniş alana ulaştırılması prensibi ve bunun tamamlayıcı unsuru olan devletin dili Türkçe'nin kamu hayatının her alanında kullanılması hedefi, Araplarla gittikçe siyasîleşen bir anlaşmazlığa sebep olmuştur. Ancak, Türkçe kullanma zorunluluğu İstanbul ile Araplar arasında önemli ve hassas bir konu olarak ortaya çıkmışsa da, Arap siyaseti temelde imparatorluktaki genel eğilimlere uymaya devam etmiştir³¹ (Kayalı 1998: 88-90). Balkanlardaki hareketlenmeler ve Araplar arasındaki huzursuzluklar sebebiyle İttihatçıların devleti kurtarmak amacıyla Pan-İslamizm'den Pan-Turanizm'e geçiş yapmaları³² ve bunun yanında sıkı bir merkezîyetçi politika izlemeye başlaması sonucu Araplar arasında bir reaksiyon oluşmuştur³³ (Lewis 1968: 174). Bu reaksiyonun temel sebebinin genelde "Türkleştirme" politikası olduğu ileri sürülmüştür.³⁴

Araplar "Türkleştirme"ye gösterdiği tepkileri, neredeyse her sahada kültürlerinin bombardımanına maruz kaldıkları Fransızlara, diğer bir deyişle "Fransızlaşma"ya da göstermişlerdir. 1908 yılında Beyrut'ta yayınlanan *La Question Sociale et Scolaire en Syrie* adlı anonim bir broşürde, Arapların Fransızları sevdikleri, ancak bu sevginin kendilerini kaybettirecek

kadar ileri gidemeyeceği ifade edilmiştir. Ayrıca, Fransız kültürüne kendi ihtiyaçlarına cevap verdiği için itibar ettikleri, ancak bunun hiçbir zaman kendi kültürlerini unutmaya terk edecekleri anlamına gelmeyeceği vurgulanmıştır (Kohn 1928: 216).

İttihatçıların merkezileştirmeci yaklaşımlarına reaksiyoner tavrın bir neticesi olarak Arap liderleri ve milliyetçilik adına yapılan faaliyetlerin bir kısmı yeraltına inmiş ve çalışmaları yürütebilmek amacıyla dört dernek kurulmuştur. Bunlardan ikisi faaliyetlerini açıktan yürütürken, diğer iki dernek çalışmalarını gizlilik içinde sürdürmüştür.

Açıktan faaliyet gösteren derneklerden ilki *al-Muntada al-Adabi* (Edebiyat Kulübü), 1909 yılında İstanbul'da kurulmuştur. Derneğin amacı, İstanbul'da oturan veya buraya gelen Araplar için bir buluşma merkezi oluşturulması idi. Hedef siyasî olmadığı müddetçe İttihatçılar bu derneğe müsamaha göstermişlerdir. Dernek Arap milliyetçilik hareketine yeni bir boyut kazandırmasından ziyade yayılmasını sağlamıştır. Suriye ve Irak'ta birçok şubesi açılmıştır³⁵ (Antonius tarihsiz: 108; Zeine 1989: 134).

Diğer açıktan faaliyet gösteren dernek ise, 1912'de Kahire'de kurulan *Hizb el-Lamerkeziyye el-İdariyye el-Osmanî* (Osmanlı Adem-i Merkeziyyet İdaresi) olmuştur. Bu derneğin iki amacı vardı: Birincisi, Osmanlı idarecilerine devletin adem-i merkezî bir idareye ihtiyacı olduğunu anlatmak, ikincisi ise, Arapların bu konudaki desteğini almak üzere harekete geçmektir. Dernek üyeleri bir yıl içinde iyi organize olmuşlar ve milliyetçi Arap duygularının en yetkin organı durumuna gelmişlerdir.³⁶

Gizli örgütlerden ilki *el-Kahtaniyye* idi ve amacı Osmanlı Devleti'ni Avusturya-Macaristan örneğindeki gibi ikili bir monarşi haline getirmektir. Buna göre, Arap eyaletleri kendi idaresine ve meclisine sahip bir krallık olacaktır. Bütün müesseselerin dili Arapça olacaktır. Osmanlı padişahı ise Türk tahtının sahibi olduğu gibi, Arap tahtının da sahibi olacaktır. Bu cemiyetin ortaya çıkışı ve Arap milliyetçiliği adına ilk faaliyeti, Osmanlı ordusundaki Arap subaylarını davaları adına kazanmaya çalışmaya başlamalarıyla olmuştur. Cemiyet, her ne kadar üyelerini seçme konusunda titizlik göstermişse de, üyelerden birinin ihanet ederek faaliyetlerinin açığa çıkmasına sebep olmasıyla çalışmaları atıl hale gelmiş, fakat dağılmamıştır³⁷ (Antonius tarihsiz: 110-111).

Diğer gizli dernek ise, 1911 yılında Paris'te kurulan *Cemiyet el-Arabiyye el-Fetat* (Genç Arap Cemiyeti)'dir. Bu derneğin amacı Arap eyaletlerine bağımsızlıklarını kazandırarak Türklerin veya diğer yabancı güçlerin haki-

miyetinden kurtarmaktı. Dernek Paris'teki Arap öğrenciler tarafından kurulduğundan merkezi ilk iki yıl Paris olmuş, bu öğrenciler mezun olunca 1913'de Beyrut'a, bir yıl sonra da Şam'a taşınmıştır. Cemiyetin gizliliği Osmanlı idaresinin sonuna dek muhafaza edilebilmiştir.³⁸

1911 yılında İttihatçılar dış politikada umduklarından daha etkili olduğunu anladıkları Pan-İslamist siyaseti benimsemişlerdir. Fakat Müslüman Arap liderler iki sebepten dolayı İttihatçılara Pan-İslamist politikada güvenmemekteydiler. Birincisi, onlara göre İttihatçıların istisnasız hepsi farmasondular ve bu anlamda bir dinî birlik siyaseti masonlukla çalışmaktaydı,³⁹ ikincisi ise Selânik Yahudileri İttihat ve Terakki'nin ayrılmaz bir parçası idi.⁴⁰ Sadece bu sebepten olmasa bile, İttihatçıların İslamcı politikalarının işe yaramadığı şu örnekten de belli olmaktadır: İngilizler, gerektiğinde Cezire'yi (Mezopotamya) işgal etmeleri durumunda yerel halkın bu işgale karşı tavrını öğrenmek amacıyla 1912'de bölgede yaptıkları araştırmaların neticesinde Yukarı Mezopotamya'daki kabile şeyhlerinin İngiliz işgalini desteklemeyi vadettiklerini öğrenmişlerdir.⁴¹

Her şeye rağmen İttihatçıların ülkeyi bir arada tutmaya çabaladıkları, ancak kimsenin beklemediği tarzda imparatorluğun can damarlarından olan Balkan topraklarını kaybettiği bir dönemde, 21 Haziran 1913'te Paris'te kabaca yarısı Müslüman, diğer yarısı da Hristiyan olan bir Arap Kongresi toplanmıştır.⁴² Bu kongrede de ayrılıkçı tavrıdan ziyade yine birlikte yaşamının formüllerini arayan uzlaşmacı bir tavır sergilenmiştir. Burada yapılan tartışmalara göre ılımlı Arap milliyetçileri kesinlikle tavırlarını "Batılılaşma"dan yana koymuşlardır. Bu toplantıda, modern medeniyete dahil olmak için imparatorluğu reforme etmek istediklerini ve bu konuda Avrupa'nın yardımını beklediklerini ilân etmişlerdir (Hourani 1984: 283). Ayrıca bu toplantıda aldıkları kararları ve Osmanlı Devleti'nde yapılmasını istedikleri reformları Paris'teki Osmanlı büyükelçisine de sunmuşlardır. Buna göre Osmanlı Devleti'nde köklü ve acil reformlar yapılmalı, Arapça Suriye ve Arap vilâyetlerinde resmî dil olarak tanınmalı ve askerlik hizmeti Suriye ve Arap vilâyetlerinde zaruri durum olmadıkça "bölgesel" olmalıydı (Kürkçüoğlu 1982: 37-38). Ancak Osmanlı idaresini elinde bulunduranlar bu tür reformları yapmaktan ziyade kaybedilen toprakların nasıl geri alınacağına hesaplarını yapmaktaydılar. Nitekim Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na giriş şekli bunun en bariz delilini teşkil etmektedir.

I. Dünya Savaşı Sırasında Arap Milliyetçiliği ve Ayaklanma

1914'de Araplar arasında İslamcılık hâlâ hâkim bir görüştü ve birçok Müslüman Arap, Osmanlı Devleti'nin devamından yanaydı. Fakat savaş yıllarının baskısı ve özellikle İngilizlerin faaliyetleriyle ayrılıkçı Arap hareketlerinde de hızlı bir gelişme olmuştur. İngilizler, 1916 yılında bağımsızlık ve her türlü malzeme yardımı vaadiyle Hicaz'da bir ayaklanma organize etmişler ve Hicaz Araplarının savaş sırasında Suriye'nin işgal edilmesine yardım etmelerini sağlamışlardır (Lewis 1968: 174).

Osmanlı hükümeti, Almanya yanında savaşa girince İngiltere, Osmanlı Devleti'nin Asya topraklarının, savaşın gidişatı ile ilgili çok önemli stratejik önemi olduğuna kanaat getirmiştir. İngiltere, savaşta Osmanlıların üstesinden gelebilmek için Osmanlı Devleti'nin gayrimemnun tebaası olarak görülen Araplara yönelmiştir. Osmanlı Devleti savaşa girince bazı Araplar Osmanlı Devleti'nin çökeceğini ve böylece kendilerine bağımsızlık için fırsat doğacağından sevinç gösterileri yapmıştır. Bu sırada Arapların büyük çoğunluğunun halife padişahı sadakatle desteklemelerine rağmen bazı Arap liderler, inkıza sürüklenen Osmanlı Devleti'ni terk etmeyi ve gerekirse bağımsızlık yolunda yabancı yardımına başvurmayı zaruri bir durum olarak görmüşlerdir. Daha sonraki gelişmeler de Fransa ve İngiltere'nin zaten böyle bir anı kollamakta olduğunu göstermektedir. Çünkü Fransızlar ve İngilizler, özellikle Mekke Emiri Şerif Hüseyin gibi, bağımsızlık peşinde olan Arap liderlerinden ve bazı Arapların şikayetlerinden haberdardılar ve bu şikayetlerden faydalanmak için uygun bir fırsat bekliyorlardı⁴³ (Zeine 1981: 99-100).

İngiltere açısından Arapları Osmanlı Devleti'ne karşı isyana itmek için şartlar çok müsait iken yine de ilk teşebbüse geçen İngiltere olmamıştır. I. Dünya Savaşı'nın arifesinde Osmanlı Meclisi'nde mebus olan Mekke Emiri Şerif Hüseyin, oğlu Abdullah'ı, 5 Şubat 1914'de Kahire'de İngiliz Yüksek Komiseri Lord Kitchener'e göndererek Osmanlı Devleti ile herhangi bir açık çatışmada kendilerine destek olunup olunmayacağı konusunda İngiltere'nin görüşünü sormuştur⁴⁴ (Kürkçüoğlu 1982: 75; Yerasimos 1994: 134-136). İngilizler başlangıçta bu teşebbüse karşı herhangi bir taahhütte bulunmamışlardır. Hatta, İstanbul'daki İngiliz yetkilileri "Bab-ı Âli'nin Hicaz ve Suriye'de Arap entrikasından sürekli şüphe ettiği için bu tarz görüşmelerden huzursuzluk duyduğunu" Mısır'daki İngiliz makamlarına bildirmişlerdir (Storrs 1939: 129; Kürkçüoğlu 1982: 76). Bundan dolayı, Mısır'daki İngiliz yetkilileri "Dost bir devlete karşı kullanılmak üzere silah veremeyeceklerini, Hicaz Arapları'nın İngiltere-

re'den cesaret görmeyi beklememeleri gerektiğini ve İngiltere'nin Arabistan'daki tek çıkarının Hindistanlı hacıların emniyet ve rahatı olduğunu söyleyerek" Abdullah'a ret cevabı vermişlerdir (Storrs 1939: 129, 1. dipnot; Kürkçüoğlu 1982: 76).

İngilizler, Şerif Hüseyin'in teklifini reddetmelerine rağmen Almanların Osmanlı Devleti'ni savaşa girmeye zorlaması ihtimaline karşı tedbir almaktan da geri durmuyorlardı. Bundan dolayı 24 Eylül 1914'de Lord Kitchener Şerif Abdullah'a bir temsilci gönderilerek Hicaz Araplarının, Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın yanında savaşa girmesi durumunda kendilerinin yanında mı, karşısında mı olacaklarının sorulmasını istemiştir (Storrs 1939: 156). İngilizlerin bundaki amacı savaş sırasında kendileri için hayati öneme sahip Mısır'ın doğusunu güvence altına almak için Hicaz Araplarının deve kervanlarından faydalanmak idi. Çünkü çölle çevrili Mısır'da en etkili vasıtalar develerdi (Storrs 1939: 155).

İngilizler umdukları Arap desteğini sağlamak için bir süre daha beklemek durumunda kalmışlardır. Ancak İngiltere'nin endişesi gerçekleşip Osmanlı Devleti İngiltere'ye karşı savaşa girince, İngilizler de daha önceki görüşmelerde gündeme gelmiş olan Arapların ayaklanmasını destekleme konusunu Şerif Hüseyin'le tekrar görüşmeye başlamışlardır.⁴⁵

Birinci Dünya Savaşı sırasında Arap isyanı ve onu etkileyen faktörler konusunda Cemal Paşa'nın Suriye valiliği hep tartışılmalıdır. Cemal Paşa Aralık 1914'de hem 4. Ordu komutanı hem de Suriye valisi olarak tayin edilmiştir. Cemal Paşa Suriye'ye ulaştıktan sonra bu savaşın İslâm'ın ve en büyük Müslüman devleti Osmanlı Devleti'nin savunması için bir cihat olduğunu vurgulamış ve yumuşak başlılık ve müsamaha ile Arapları kazanmaya çalışmıştır. Cemal Paşa'nın Şubat 1915'de Süveyş kanalına düzenlediği saldırı başarısız olunca, Suriye'ye döndükten sonra Arap liderlerini ülkelerini yabancılara satmakla suçlayarak bunlara karşı çok katı bir politika izlemeye başlamış, hatta bazı Arap liderlerini isyana engel olması ümidiyle idam ettirmiştir⁴⁶ (Zeine 1981: 101-102; Gogoi – Abdulgahfour 1994: 100; Harari 1962: 107).

Dünya Savaşı'nın devam ettiği sırada Şerif Hüseyin ve Sir MacMahon'un yazışmaları sonunda Araplar Mekke'de 10 Haziran 1916'da Şerif Hüseyin liderliğinde ve İngiltere'nin askerî ve malî desteğiyle ayaklanmışlardır.⁴⁷ Şerif Hüseyin'in isyanı özellikle böyle bir şeye taraftar olmayan Mısırlı entelektüeller arasında huzursuzlukla karışık şaşkınlık oluşturmuştur. Bunun Türklerin itibarını sarsmak için İngilizler tarafından ortaya

atılmış bir aldatmaca olduğunu ileri sürmüşlerdir (Storrs 1939: 177). Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki, tüm Araplar ve Arap liderler bağımsızlık durumunda Şerif Hüseyin tarafından idare edilmek istemiyorlardı. Bundan dolayı isyan sırasında farklı fikirlere sahip üç grup ortaya çıkmıştı: Bunlardan ilki Suriyelileri temsil edenlerdi ve temel hedefleri Fransızları Suriye'ye sokmamaktı. İkinci grup Şerif Hüseyin'in grubuydu ve bu grupla İngilizler, hem dünyevî hem de manevî otoriteyi bünyesinde bulunduracak bir Arap krallığı oluşturmanın görüşmelerini yapıyorlardı. Üçüncü grup ise, Irak grubu idi ve bağımsız bir hükümet oluşturarak İngilizlerden kurtulmak istiyorlardı (Zeine 1981: 105-106).

Araplara verilen bağımsızlık sözlerine rağmen savaş sırasında 2 Kasım 1917'de Balfour Deklârasyonu'nun yayınlanması Araplar üzerinde soğuk düş etkisi yapmıştır (Yerasimos 1994: 152; Mejcher 1991: 443). Bunun yanında 1917'deki devrimle Rusya'daki idareyi ele geçiren Bolşeviklerin, Balfour Deklarasyonu'ndan birkaç gün sonra, gizli Sykes-Picot Anlaşması'nı açıklamaları Şerif Hüseyin ve diğer Arap liderler arasında daha şiddetli bir şok etkisi oluşturmuştur. Çünkü onlar İngiltere ve onun müttefiki Fransa'ya aşırı derecede güveniyorlar ve bağımsızlıklarını elde edeceklerine inanıyorlardı. Bundan dolayı her iki gelişme de Araplar tarafından kendilerine ihanet olarak değerlendirilmiştir (Harari 1962: 108). Nitekim Balfour Deklarasyonu ile Yahudilere bir "ulusal yurt" bağışlanacağını anlaşılmasıyla Filistin Meclisleri Yüksek Komitesi, Kudüs'teki ABD temsilcisine şunları yazmıştır:

"Zayıf Arap milletinin parçalanması için çalışan en büyük düşman sanılan Türkiye, bizi bu yavaş ölüme mahkûm edecek kadar zalimleşmemiştir. O halde, Yakındoğu'daki zaferlerine Arapların yapmış olduğu katkıyı kabul eden dostumuz Müttefikler, nasıl olur da böyle bir cezaya mahkûm edilmemize göz yumarlar?"

Eğer Türkiye'ye karşı baş kaldırdıysak, bu sadece haklarımızı öne sürmek içindi, ve ittifakımızın ülkemizi böleceğini ve ardından da sömürgeleştireceğini önceden görebilseydik, Türklere karşı husumetimizi ilan etmezdik.⁷⁴⁸

Bundan sonraki aşama ise, savaşın İtilaf Devletleri tarafından kazanılmasıyla, gizli Sykes-Picot Anlaşması'nın Mayıs 1920'de San Remo Konferansı'nda onaylanarak dört bağımlı Arap devletinin oluşturulması olmuştur. Milletler Cemiyeti'nde de onaylanmasının ardından, oluşturulan uydu devletlerden Lübnan ve Suriye Fransa'nın, Irak ve Filistin'de İngiltere-

re'nin manda yönetimine bırakılmıştır. 1922'de ise, Filistin topraklarından bir beşinci devlet, Ürdün oluşturulmuştur (Lapidus 1989: 643).

Değerlendirme

Osmanlı Devleti'nin XVIII. yüzyıldan itibaren Avrupalı güçler karşısında sürekli askerî mağlubiyetler alarak iyice gerilemesiyle, bu devletler kendi çıkarları açısından çok önem verdikleri Ortadoğu ve Yakınoğu'ya çeşitli yollarla sızmaya çalışmışlardır. Bu sızma faaliyetleri gerek ticarî, gerekse eğitim ve misyonerlik faaliyetleriyle gerçekleşmiştir.

Misyonerlik faaliyetleri paralelinde açılan okullarda eğitilen Hristiyan Araplar, Avrupa'da Fransız İhtilâli ile yayılan özgürlükçü ve milliyetçi fikirlerin etkisiyle Türk idaresinden ayrılmak için çeşitli cemiyetler kurarak mücadeleye girişmişlerdir. Bu esnada Müslüman Araplar ise, Türk idaresinden kurtulmak yerine, idarî sistemin ve dinî düşüncenin ıslahı ve yeniden yapılandırılması yönünde faaliyetler göstermişlerdir.

İttihatçıların devleti merkezîleştirerek kurtarma hedefi Araplar arasında "Türkçülük" politikası olarak algılanmış ve bu döneme kadar birlikte imparatorluğu kurtarmak için çözümler arayan Müslüman Arap aydın ve liderleri arasında, bundan sonra nisbî olarak ayrılıkçı hareket ve düşüncelerin arttığı görülmüştür. Bu arada başından beri yabancı ülkelerden bağımsızlık için destek arayan Mekke Emiri Şerif Hüseyin de aradığı fırsatı Birinci Dünya Savaşı sırasında bulmuştur.

Savaş sırasında bağımsızlık için askerî ve maddî yardım karşılığında İngilizlerle bir olup Şerif Hüseyin liderliğinde ayaklanan Araplar, çok geçmeden Balfour Deklarasyonu ve gizli Sykes-Picot Anlaşması'nın açığa çıkmasıyla kandırıldıklarını anlamışlardır. Fakat geri dönüşü olmayan bu aşamadan sonra Araplar, savaştan galip çıkan Fransız ve İngilizlerin manda sisteminde bir süre yaşamak zorunda kalmışlardır. Sömürgeci güçlerin 1940'lardan itibaren sömürgelerini tasfiye sürecini başlatmalarıyla, Araplar da ancak bu dönemde mandacı ülkelerin işgal ettikleri yerlerdeki çıkarlarını sağlamlaştırılmaları sonrasında, bağımsızlıklarını elde etmişlerdir.

Kaynakça

- AHMAD, Feroz (1986), *İttihat ve Terakki 1908-1914*, Kaynak Yayınları, İstanbul.
ANDERSON, Benedict (1995), *Hayali Cemaatler. Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, çev. İskender Savaşır, Metis Yayınları, İstanbul.
ANTONIUS, George (tarihsiz), *The Arab Awakening, The Story of the Arab National Movement*, Khayats, Beirut.

- BARBIR, Karl K. (2000), "Bellek, Miras ve Tarih: Arap Dünyasında Osmanlı Mirası", *İmparatorluk Mirası. Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası*, (Ed.) L. Carl Brown, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 144-163.
- Cemal (Paşa) (1959), *Hatıralar. İttihat-Terakki ve Birinci Dünya Harbi*, haz. Behçet Cemal, Selek Yayınları.
- DAWN, C. Ernest (1973), *From Ottomanism to Arabism, Essays on the Origins of Arab Nationalism*, University of Illinois Press, Urbana.
- GELLNER, Ernest (1992), *Uluslar ve Ulusculuk*, çev. Büşra Ersanlı Behar – Günay Göksoy Özdoğan, İnsan Yayınları, İstanbul.
- GOGOI, Aparajita - Gazi İbdewi Abdulghafour (1994), *Arab Nationalism, Birth, Evolution and the Present Dilemma*, Lancers Books, New Delhi.
- HARARI, Maurice (1962), *Government and the Politics of the Middle East*, Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs.
- HOURANI, Albert (1984), *Arabic Thought in the Liberal Age, 1798-1939*, Cambridge University Press, Cambridge.
- KARMIŞ, Orhan (1991), "A'râb", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. III, İstanbul, s. 242.
- KAYALI, Hasan (1998), *Jön Türkler ve Araplar. Osmanlı İmparatorluğu'nda Osmanlılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık (1908-1918)*, çev. Türkan Yöney, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- KOHN, Hans (1928), *Geschichte der Nationale Bewegung im Orient*, Kurt Vowinckel Verlag, Berlin.
- KÜRKCÜOĞLU, Ömer (1982), *Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi, 1908-1918*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.
- LAPIDUS, Ira M. (1989), *A History of Islamic Societies, [İslâm Toplulukları Tarihi, çev. Yasin Aktay, İstanbul: İletişim, 2002]*, Cambridge University Press, Cambridge.
- LEWIS, Bernard (1968), *The Arabs in History, [Tarihte Araplar, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1979]*, Hutchinson and Co. Ltd., London.
- MANSFIELD, Peter (1975), *Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası*, çev. Nuran Ülken, Sander Yayınları, İstanbul.
- MEJCHER, Helmut (1991), "Der arabische Osten im zwanzigsten Jahrhundert, 1914-1985", Ulrich Haarman (Ed.), *Geschichte der arabischen Welt*, Verlag C. H. Beck, München, s. 432-501.
- OCHSENWALD, William (2000), "Modern Ortadoğu'da İslâm ve Osmanlı Mirası", *İmparatorluk Mirası. Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası*, (Ed.) L. Carl Brown, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 384-411.
- ÖZYÜKSEL, Murat (1988), *Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişim Sürecinde Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, Arba Yayınları, İstanbul.

- SCHÖLCH, Alexander (1991), “Der arabische Osten im neunzehnten Jahrhundert, 1800-1914”, Ulrich Haarman (Ed.), *Geschichte der arabischen Welt*, Verlag C. H. Beck, München, s. 364-431.
- STORRS, Ronald (1939), *Orientalisms*, Readers Union Ltd., London.
- TIBI, Bassam (1997), *Arab Nationalism. Between Islam and the Nation-State* [*Arap Milliyetçiliği*, çev. Taşkın Temiz, İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1998], St. Martin’s Press, Inc., New York.
- TUĞ, Salih (1969), *İslam Ülkelerinde Anayasa Hareketleri, XIX. ve XX. Asırlar*, İrfan Yayınları, İstanbul.
- YERASIMOS, Stefanos (1994), *Milliyetler ve Sınırlar, Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ZEINE, Zeine N. (1981), *Arab Turkish Relations and The Emergence of Arab Nationalism*, Greenwood Press, Westport.
- ZEINE, Zeine N. (1989), “Arap Milliyetçiliği”, çev. Kemal Kahraman, *Cambridge İslam Tarihi*, Hikmet Yayınları, İstanbul.

Açıklamalar

- 1 Nasıl her halkın bir halk olarak dili varsa, millî kültürü de vardır.
- 2 Amerika kıtasındaki milliyetçi hareketler daha ziyade sömürge idaresinden kurtulmak amacıyla zulme ve köleliğe karşı çıkan ayaklanmalardır. Bkz. Anderson (1995: 61-67).
- 3 Barbir (2000: 146), bu şartların anlaşılması için esas bilinmesi gereken dönemin kabaca 1600-1800'lü yıllara tekabül eden zaman dilimi olduğunu, ancak bu döneme ilişkin bilgilerin sınırlı olduğunu ifade etmektedir.
- 4 Arap milliyetçiliğinin ilk çıkış noktası Lübnan'dır. Bu aslında hiç de şaşırtıcı değildir, çünkü Lübnan'daki "modernizasyon" ve yeni siyasî uyanışın oluşması tamamen Avrupa'nın siyasî, ticarî ve eğitim alanındaki nüfuzundan etkilenmiştir (Lapidus 2002: 638). Lübnan'daki Avrupa etkisi hakkında ayrıca bkz. Tibi (1997: 95-96).
- 5 Beyrut'taki Amerikan kolejinin eğitim dili Arapça idi ve modern bilimler öğretiliyordu. Bu okul sayesinde Amerikan demokrasi geleneği bölgeye aktarılmış, eğitim dilinin Arapça olmasıyla da modern bilimler ilk defa bu dilde okutulmuştur (Kohn 1928: 214).
- 6 Karmış (1991: 242), Arap kelimesinin izahını yaparken şunları söylemektedir: "Arab kelimesi bir ırkın ismi olmakla beraber bu ırkın köy ve şehirlerde yaşayanlarına ise a'râb (bedevî) denir."
- 7 Bu dönemde Suriye idarî birimine günümüzde müstakil bağımsız ülkeler olan Lübnan, İsrail ve Ürdün dahildi.
- 8 İngiliz, Fransız ve Amerikalıların yanında Ruslar da bölgede misyoner okulları açmıştır. Fransız ve Rus misyoner okulları kendi ülkelerinin desteği ve ülkelerinin plan ve çıkarları doğrultusunda çalışırken, İngiliz ve Amerikan misyoner okulları siyasî amaçlarla faaliyet göstermemiştir (Bu konu hakkında bkz. Zeine (1981: 43). [Tibi (1997: 100) ise, Amerikan ve Rus misyoner okullarının siyasî bir hedefi olmadığını, ancak Fransızların tamamen kolonyal hedeflerle hareket ettiklerini söylemektedir. Buna rağmen, ilk Arap milliyetçilerinin Fransız okullarından değil, Amerikan okullarından çıktığını, bunun sebebi olarak da Amerikan okullarında Arap kültürü ve Arap dilinin üzerinde durulmasını göstermektedir. Çünkü Amerikalılar Protestan'dı ve Protestanlık'ta ibadet ana dilde yapılmaktaydı. Bundan dolayı İncil Arapça'ya çevrilmiş ve Arap dil ve kültürüne önem verilmiştir.]). Ancak Rusların ve Fransızların Hristiyanlar üzerindeki etkilerine karşılık İngilizler de Dürzileri desteklemişlerdir. Dolayısıyla, bu okullar başlangıçta Arap milliyetçiliğini uyandırmak amacıyla açılmış olsalar da, netice itibarıyla bölgedeki mezhep ve dinî farklılıkları körüklediği için temelde Arap milliyetçilik hareketiyle tenakuza düşmüştür (Antonius tarihsiz: 92-93). [George Antonius'un adı geçen eserine atıf yapıldığı bu yerde şu ihtiyat notunu düşmek gereklidir: Araplar, bağımsız olmayı hayal ettikleri Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kendilerini manda yönetimi altında bulunca, bu durumu bir emperyalizmden (Osmanlı) kurtulup diğerinin (Avrupa) ku-

cağına düşmek olarak yorumlamışlardır. Bu düşünce ise 1938’de yayınlanan Antonius’un adı geçen eserinde klasik ifadesini bulmuştur. Ancak Arap-Osmanlı ilişkileri hakkında daha sonra yapılan araştırmalar Antonius’un yorumundaki zaafları ortaya koymuştur. Yapılan düzeltmeler arasında şunlar sayılabilir: Meselâ, Osmanlı Devleti’nde Tanzimatla birlikte başlayan eğitimi modernleştirme çabalarının Batılılaşmayı hızlandırmaktaki etkisi Arapların yaşadığı bölgelerdeki misyoner okullarından daha fazla olmuştur. Ayrıca, iddia edilen aksine II. Abdülhamid Arap karşıtı olmadığı gibi, pek çok Arap’ı yüksek makama getirmiş ve makul olarak karşılanabilecek İslâm Birliği siyaseti izlemiştir. Son olarak, Şerif Hüseyin’in savaş sırasında başlattığı ayaklanmayı çok az sayıda Arap desteklemiş, büyük çoğunluk ya sadakatini muhafaza etmiş ya da tarafsız kalmıştır. Bkz. Barbir (2000: 152-153).]

- 9 Araplara hitap eden matbuat alanında ilk öne çıkan isim *Faris el-Şidyak* olmuştur. Maruni bir aileden gelen *el-Şidyak*’ın Hristiyan mezhepleri ve dinler arasında gidip gelen bir hayatı olmuştur. Önce Protestanlığa geçmiş, daha sonra İslam’a girerek padişahın daveti üzerine İstanbul’a gitmiş ve ilk önemli Arapça gazete olan *el-Cevaib*’i 1860’tan 1883’e kadar çıkarmıştır. Yazılarının siyasî bir derinliği, gazetesinin de politik bir doktrini olmamıştır. Faaliyetlerindeki amacı Arap dilini geliştirmek olmuştur. Siyasî anlamda, daha ziyade padişah tarafından içerde ve dışarıdaki politikasını desteklemek amacıyla kullanılmıştır (Hourani 1984: 98-99).
- 10 J. Heywoeth Dunne, “Rifâ’ah Badawi Rafi al Tahtawi: The Egyptian Revivalist”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* (London Univ.), IX (1939), 961-967 ve X (1940), 400-401’den nakleden Dawn (1973: 123).
- 11 Gellner (1992: 224-225), “anavatan” ve “millet” kavramlarının çimentosu olarak adlandırılabilir “vatanperverlik”in milliyetçilikle ilişkisini izah ederken şunları söylemektedir: “İddia edilen nokta; ulusculuğun, vatanperverliğin çok belirli bir türü olduğu ve bunun aslında, yalnızca, modern dünyada varolan bazı toplumsal koşullarda yayıldığı ve hakim olduğudur. Ulusculuk birçok önemli özellikle belirginleşen bir vatanperverlik türüdür: (...); bireyler kümelenmiş alt gruplara üyelik nedeniyle değil, sahip oldukları kültürel üslup nedeniyle bu siyasal birimin doğrudan üyesi sayılırlar. Türdeşlik, okuryazarlık ve anonimlik temel özelliklerdir.”
- 12 Schölch (1991: 426) de, Arap milliyetçiliğinin, özellikle Müslüman Araplar arasında, yaygınlaşmaya başladığı ilk dönemde, Arapların İslâm tarihinin ve medeniyetinin oluşmasında oynadıkları role vurgu yapılarak gündeme getirilmeye çalışıldığını ifade etmektedir.
- 13 Bazı Müslümanların gözünde Avrupalılaştırma yönünde yapılan bu reformlar, Osmanlıları Sünnî İslâm’ın temsilcisi olmaktan çıkarıyor ve inanılırlıklarını kaybettiriyordu. Bu görüşe sahip olanlar Sudan’daki Mehdiye tarikatı, Libya’daki Sunusî tarikatı ve Arabistan’daki Vahhabî-Suudî hareketleri idi. (Ochsenwald 2000: 395).
- 14 Müslüman veya Hristiyan, Araplar arasında belli bir dönemden sonra Osmanlı Devleti’ni her ne sebeple olursa olsun eleştirilmesinin pek çok sebebi vardır. Barbir’e (2000: 146) göre bunun en önemli nedeni, XIX. yüzyıl başlarından itibaren Osmanlı “gerilemesi”nin Avrupa tarih yazıcılığının belli başlı konulardan biri

haline gelmiş olmasıdır. Ranke'nin XVII. yüzyılda Osmanlı ve İspanya'yı anlattığı eserini [Leopold von Ranke, *Die Osmanen und die Spanische Monarchie im 16. und 17. Jahrhundert*, Leipzig: Duncker und Humbert, 1877] yayınladığında, ana fikri Avrupa'da orta sınıflar yükselirken, Osmanlı ve İspanya'nın gerilemekte olduğuydu. Bu Avrupa, Türk ve Arap tarih yazıcılığında hiç eleştirilmeden bir "doğru" olarak benimsendi. [Her ne kadar konuyla alakalı değilse de, bu yaklaşıma eleştiriler gelmeye başladığı, bu dönemde Osmanlı Devleti'nde bir "duraklama" veya "gerileme"den bahsedilemeyeceği, olsa olsa "Avrupa ve dünyadaki değişim karşısında sarsılan dengeye direnme veya değişime ayak uydurma" çabalarının mevcudiyetinden bahsedilebileceği hakkında çok ciddi yorumlar yapılmaktadır. Bu konuda oldukça doyurucu malûmat hakkında bkz. Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul: Ötüken, 2002, s. 37-40.] Bu "doğru"nun benimsenmesinden sonra Araplar için yakın geçmiş bir hor görme ve alay nesnesine dönüşmüş ve uzak geçmiş, yani "şanlı" imparatorluk çağı (Emevî ve Abbasi dönemleri) Araplara ilham kaynağı oluşturabilecek bir standart olarak kabul edilmiştir.

- 15 XIX. yüzyılın sonlarına doğru misyonerlerin çalıştırdığı müesseseler üniversite şeklini almış ve gerek Müslüman gerekse gayrimüslimlerin eğitilmesinde en önemli unsur olmuştur. Böylece Avrupa ve Amerika kültürüyle birlikte milliyetçilik fikirleri de Ortadoğu'ya girme fırsatını bulmuştur (Tuğ 1969: 254).
- 16 1831'den sonra Cizvitler Beyrut, Şam, Halep, Gezir ve Zahle'de okullar açmışlardı. 1820'de gelen Amerikan Presbiteryenleri de 1860 yılında 33'den fazla okula sahipti. Fakat bölgedeki en önemli iki eğitim kurumu 1866'da Beyrut'ta açılan Suriye Protestan Koleji ve 1875'te yine Beyrut'ta açılan St. Joseph Cizvit Üniversitesi idi (Zeine 1981: 42).
- 17 İbrahim Yazıcı'ya göre Araplar en kayda değer millettir, çünkü onlar diğer milletlerden daha kısa zamanda daha çok şeyler başarmışlardır. Araplar, Arap olmayanların hakimiyetine girince gerilemişler, bundan sonra dinî ilimlerde gerileme olduğu gibi dini de fanatikleştirmişlerdir. Avrupalılar da Araplardan aldıkları bilgilerle hızlı gelişme kaydetmişlerdir (Dawn 1973: 132).
- 18 Hatta El-Bustani 1863'de kendi okulu olan *el-medrese el-vataniyye* adlı bir okul açmış ve burada Arap dili ve modern bilimler öğretilmiştir. Hayatını Arap dilinin benimsenmesi ve sevilmesine adanmıştır. El-Bustani, din farkı gözetmeksizin, eskiden Arapların parlak bir medeniyetin sahibi olduğunu ve bu dönemde Batı'nın kendilerini örnek aldığını, ancak kendilerinden kaynaklanmayan çeşitli sebeplerden bu öncülüğün kaybedildiğini ileri sürmüştür. Ancak artık ilmin Batı'da olduğunu ve aslında onu almanın kendilerine ait bir şeyi geri almaktan farksız olacağını ileri sürmüştür (Hourani 1984: 99-100). El-Bustani hakkında ayrıca bkz. Tibi (1997: 102-103).
- 19 1839 Tanzimat Fermanı'ndan sonra Lübnan ikiye bölünmüştü; biri ağırlıklı olarak Hristiyan, diğeri Dürzi idi. Bu durum mevcut çatışmayı azaltmadığı gibi İngiliz ve Fransız rekabeti durumu daha da kötüleştirmiştir. Çünkü Fransızlar Hristiyan Ma-

runileri, İngilizler de Müslüman Dürzileri desteklemişlerdir. Ayrıca İbrahim Paşa idaresi sırasında Hristiyanlara müsamaha gösterilmesi Müslümanları rahatsız etmiştir. Bunun yanında İngilizler de bu ayrılığın ve düşmanlığın artmasında önemli rol oynamışlardır. 1841 yılında tekrar Osmanlı idaresine dönüldüğünde ise bu iki grup karşı karşıya kalmışlar ve 1860 yılında bu gruplar arasında çatışmalar patlak vermiştir (Antonius tarihsiz: 55-56).

- 20 Osmanlı hükümeti bu fesadın arkasında özellikle Fransa ve İngiltere'nin olduğunu biliyordu. Dolayısıyla bunların desteklediği yayın organlarına ambargo uygulanmıştır. Ayrıca aleyhte faaliyetlerin etkisini azaltmak için basında bunlar hakkında aleyhte yazılar yazılması tavsiye edilmiştir. Mesela, *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinin sahibi Ahmed Mithat Efendi'ye 'İslâm'ı birlik içinde tutacak yazılar' yazması konusunda istekte bulunulmuştur. Ayrıca hükümet Mısırlı gençlerin, Yahudilerin ve Ermenilerin de yurtdışındaki faaliyetlerini yakından izlemiştir (Kürkçüoğlu 1982: 22-32).
- 21 Dönemin Müslüman liderleri Arapları Türk idaresinden kurtulma yönünde değil de Batı'nın tecavüzlerinden korunmaları yönünde uyarıyorlardı. Önde gelen Müslümanlar ve Arap nüfusunun büyük çoğunluğu (Arap yakındoğusunun) Osmanlı idaresine sadıktılar. Onların 'kalan son güçlü İslam imparatorluğunu' zayıflatmak gibi bir niyetleri yoktu (Zeine 1981: 58). Ayrıca bkz. Tuğ (1969: 255); Zeine (1989: 134); Gogoi ve Abdulghafour (1994: 85). 1890'da Paris'te Jön Türklerin yaptığı bir toplantıda Mizancı Murad'ın Arap katılımcılara bir Arap devleti kurma niyetlerinin olup olmadığını sorması üzerine Madra Mutran ve Halil Ganem bu iddiaları reddetmişler ve Halil Ganem şunları söylemiştir: "Biz Araplar biliyoruz ki, eğer Frenkler ülkemize girerlerse, birkaç yıl içinde topraklarımız onların eline geçecektir ve ülkeyi diledikleri gibi yöneteceklerdir. Türklere gelince, onlar bizim dinimize inanırlar ve âdetlerimizi bilirler. Dört yüz yıllık yönetimleri boyunca bir santimetre mülkümüzü dahi almamışlardır. Toprakları, mülkleri, sanayiye ve ticareti yerli halka bırakmışlardır. Araplar, Türklerle ticaretten ve kesintisiz bağımızdan yararlanmışlardır. Şimdi bunu değiştirmek be Türklerin yerine başkasını getirmek doğru olur mu?... Müslümanları bir Arap devleti kurmak istedikleri, Hristiyanları da yabancılarla gizli ittifak yaptıkları gerekçesiyle suçlayanlar, sadece hükümdara yaranmak isteyenlerdir... Arap aydınlarının ve ileri gelenlerinin ümmetlerinin Osmanlı çıkarları çerçevesinde yaşamasından başka bir isteği yoktur." (Kayalı 1998: 49).
- 22 II. Abdülhamid, Afganî'nin başlattığı, Müslümanları bir halife idaresinde birleştirmeyi amaçlayan İslamcılık akımını başarılı bir şekilde kullanmak amacıyla olmuştur. Bundan dolayı Afganî'nin İran'dan sürülmesiyle onu İstanbul'a davet etmiş ve himayesine almıştır (Mansfield 1975: 31).
- 23 Bu cemiyet hakkındaki kayıtlar mevcut değildir. Fakat örgütün amacının Suriye ve Lübnan'ın birleştirilerek olarak bağımsızlığının elde edilmesi ve kurucularından birinin de *Faris Nimr Paşa* olduğu bilinmektedir (Dawn 1973: 81-87). Cemiyetin

- kurucusu diğer dört kişi ise şunlardır: İbrahim el-Hourani, Yakub Sarruf, İbrahim el-Yazıcı ve Şahin Makarius (Zeine 1981: 57).
- 24 Bunların önde gelenleri ünlü günlük gazete *el-Ahram*'ın kurucusu Salim Takla, *el-Mukattam*'ın sahibi ve editörü Faris Nimr Paşa, *el-Hilal* dergisinin kurucusu Corci Zeydan, *el-Camia el-Osmaniye*'nin sahibi ve editörü Farah Antun ve şair Halil Mutran idi (Zeine 1981: 60).
- 25 Azuri, 1909'dan itibaren Kahire'de toplanan Arap milliyetçilerini bir araya getirerek İtalyan Carbonari teşkilâtının benzeri bir mason locası kurmuştur. Bu locanın hedefi ise Arap milletini özgürleştirmektir. (Kohn 1928: 220).
- 26 Ochsenwald (2000: 392-394) bu konuda şunları söylemektedir: "II. Abdülhamid, milliyetçilik akımlarının gücünü kırmak için İslâm Birliği (İttihad-ı İslâm) fikrine sahip çıkmış, bu yolla hem Osmanlı İmparatorluğu'ndaki, hem de başka ülkelerdeki Müslümanların desteğini sağlayacağını ummuştur. İslâm Birliği, Müslümanların refahını ve gücünü arttırmayı, ortak kimliğini geliştirmeyi hedeflemesi açısından, karşıtlığa dayalı bir ideoloji değildi; ama aynı zamanda, Avrupa ve Hristiyan emperyalizmlerine karşı koymayı hedefleyen bir akım olması sayesinde de destek elde etmişti. (...) II. Abdülhamid, halifelik unvanını da öne çıkarmıştı. Gerçi daha önceki Osmanlı padişahları kullandıkları pek çok unvan arasına halifelik de katmışlardı, ama bu unvana bir İslâm Birliği siyaseti bağlamında ağırlık verilmesi yeni bir gelişmeydi."
- 27 Arapçılığın tanımı hakkında bkz. Kayalı (1998: 11). Bu konuda daha geniş bilgi için Dawn'a (1973) bakılabilir. Arapçılık ve büyük güçlerin Arapçılığa etkisi hakkında bkz. Ş. Tufan Buzpınar, "Arap Milliyetçiliğinin Osmanlı Devleti'nde Gelişim Süreci", (Ed.) Kemal Çiçek – Cem Oğuz, *Osmanlı*, c. II, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 168-178.
- 28 Bu demiryolu projesini öneren II. Abdülhamid'in kâtiplerinden Suriyeli bir Arap olan İzzet Paşa'dır. 1901-1907 yılları arasında tamamlanan ve 3 milyon sterlinlik maliyetin 1/3'ü dünyanın çeşitli yerlerindeki Müslümanlar tarafından karşılanmıştır. Bu proje ile hac kolaylaşacağı gibi her hangi bir isyan durumunda bölgeye hızlı asker sevkıyatı da mümkün olacaktı (Mansfield 1975: 32). Bu konuda ayrıca bkz. Özyüksel (1988: 170-172).
- 29 II. Abdülhamid tepki endişesiyle cezalandıramayacağı asi liderleri İstanbul'a davet eder ve göz hapsinde tutardı. Bunlardan Şerif Hüseyin ibn Ali'de bu amaçla İstanbul'a çağırılmış, fakat kendisi tahttan indirildikten sonra İttihatçılar tarafından serbest bırakılmıştır (Mansfield 1975: 33).
- 30 Bu döneme ait kesin nüfus verileri yoktur, fakat yaklaşık olarak nüfus Mısır hariç 22 milyon civarındadır. Bunların 7.5 milyonu Türk, 10.5 milyonu Arap, kalan 4 milyon ise Rum, Arnavut, Ermeni, Kürt v.d. idi. Aynı yer, s. 104. Bu seçimlerde bilinçli olarak Türk hakimiyetinin kurulmaya çalışıldığı iddiaları ve o dönemdeki nüfus bilgileri hakkında bkz. Kayalı (1998: 94-107).
- 31 II. Meşrutiyet ile birlikte liberal ve meşrutî yönetimde Osmanlılık ilkesi etrafında Türklerin ve Arapların birlikte yaşayabileceğine inanılmaya başlanmış, ancak İtti-

hatçıların Suriye'deki idarî makamlara adamlarını yerleştirmeleri ve buradaki okullarda, mahkemelerde ve idarî birimlerde Türkçe kullanımını mecburi hale getirmeleri "Arapçılık"ı Suriye'de muhaliflerin bir enstrümanı haline getirmiştir (Schölch 1991: 426-427).

- ³² Balkan Savaşları'ndan sonra yaşandığı iddia edilen bu geçiş hakkında bkz. Ahmad (1986: 254-255).
- ³³ Arap milliyetçilik hareketlerinin yanında Türk milliyetçiliğinin de İttihat ve Terakki idaresinde filizlenmesiyle, Arapların dil, din ve ırk gururuyla çatışma zemini oluşmuştur. Dolayısıyla denilebilir ki, 1909'dan itibaren Arap ayrılıkçı hareketinin tohumları Türk milliyetçiliği toprağında filizlenmiştir (Zeine 1981: 77). Türk milliyetçiliği yolundaki gelişmeler, hem Arap milliyetçiliğine örnek oluşturmuş hem de Araplarda, Türklerin artık kendilerini "bir yana bıraktığı", "gözden çıkardığı" hissini uyandırmıştır (Kürkçüoğlu 1982: 16). Ayrıca bkz. Gogoi ve Abdulhafour (1994: 94). Türkçülük adına Kur'an-ı Kerim'in Türkçe'ye tercümesinin istenmesi üzerine ulemânın buna karşı çıkması ve İslâm öncesi Türk tarihinin ön plana çıkarılması konularında ayrıca bkz. Zeine (1981: 77-80). Barbir (2000: 151-152) de, Arapların İttihatçıların çoğulcu vizyona sahip reformlardan vazgeçmeleriyle ayrılıkçılığı ciddi bir şekilde düşünmeye başladıklarını söylemektedir.
- ³⁴ Kayalı (1998: 93-94), son yapılan çalışmalar ışığında hazırladığı kitabında "Türkleştirme" ile ilgili şu yorumu yapmaktadır: "Osmanlı'nın son on yılının incelendiği çalışmaların tümünde, açık bir sosyopolitik program olarak görülen 'Türkleştirme'ye atıf yapılır. Hatta İkinci meşrutiyet döneminde Arap siyaseti, toplumu ve ideolojisini en iyi anlatan analizlerde bile Türkleştirme, doğru dürist sorgulanmadan varsayılan bir fikir olmuştur. Bunun, 1908'de ortaya çıkan ve çoğunlukla milliyetçi bir programın vazgeçilmez bir parçası olarak sistematik biçimde uygulanan bilinçli bir politika olduğu kabul edilir. Son zamanlarda, Arap milliyetçiliğini gözden geçiren tarihyazımında Osmanlı merkezizetçiliğini Türkleştirme'nin bir gereği değil de, Türkleştirmeyi Osmanlı merkezizetçiliğinin bir yan ürünü olarak görme eğilimi vardır; geleneksel bilgeliğin böyle gözden geçirilmesi yararlıdır, ancak bu yaklaşımda da Türkleştirme kavramının özü yine araştırılmadan kalmaktadır. Türkleştirmeyi, İstanbul politikasının bilinçli ya da bilinçsiz bir unsuru olmaktan ziyade, Osmanlı hükümetinin politikalarına karşı olanların ideolojik bir kurgusu olarak incelemek gerekir. Sorulması gereken şudur: Jön Türk rejiminin hangi politikaları, daha önceki uygulamadan farklı olarak Türkçe'ye ve Türklere özel bir ayrımcılık tanımıştı? Burada, mecliste ve diğer devlet görevlerindeki Arap unsurlara karşı ayrımcılık konusu üzerinde durulmalıdır; çünkü bu iddiayı sadece Arap milliyetçiliğinin köklerine işaret eden Arap milliyetçisi tarihçiler ve gelecekteki kuşaklar değil, o dönemin Arap liderleri de dile getirmişlerdi."
- ³⁵ Derneğin kurucuları arasında şunlar vardır; Abdülkerim el-Halil (Müslüman, Lübnan), Salih Haydar (Müslüman, Baalbek), Refik Sallum (Hristiyan, Humus), Cemil Hüseyini (Müslüman, Kudüs), Yusuf Muhayber (Müslüman, Baalbek), Seyfeddin el-Halip (Müslüman, Şam) (Antonius tarihsiz: 108).

- ³⁶ Derneğin kurucuları arasında ön plana çıkan isimler şunlardır: Refik el-Azm (Müslüman, Şam), Raşid Rıza (Müslüman, Suriye), İskender Ammun (Hristiyan, Lübnan), Fuad el-Hatib (Müslüman, Lübnan), Salim Abdülhadi (Müslüman, Cenin), Hafız el-Said (Müslüman, Yafa), Naif Tellu (Müslüman, Şam), Ali Naşaşibi (Müslüman, Kudüs) (Antonius tarihsiz: 109).
- ³⁷ Bu cemiyet Osmanlı ordusunda subay olan Aziz Ali el-Mısrî tarafından kurulmuştur. Diğer kurucu üyeleri ise şunlardır: Salim Cezairi (Müslüman, Şam), Emir Amin ve Adel Arslan (Dürzi, Lübnan), Halil Himade (Müslüman, Beyrut), Emin Kazma (Hristiyan, Humus), Safvet el-Avva (Müslüman, Şam), Ali Naşaşibi (Müslüman, Kudüs), Şükri el-Asali (Müslüman, Şam) (Antonius tarihsiz: 110). Bu cemiyetteki gayrimemnun Arap subayları 1914'de *el-Ahd* adında yine gizlilik esaslarına bağlı bir başka cemiyet teşekkül ettirmişlerdir (Schölch 1991: 427).
- ³⁸ Dernek kurucuları ve üyelerinin tamamı Müslüman'dı ve şunlardır: Avni Abdülhadi (Cenin), Cemil Merdan (Şam), Muhammed el-Mihmisani (Beyrut), Rüstem Haydar (Baalbek), Refik Tamimi (Nablus), Tevfik el-Natur (Beyrut), Abdülgani el-Uraysi (Beyrut) (Antonius tarihsiz: 111-112).
- ³⁹ Great Britain, Admiralty, Geographical Section of the Naval Intelligence Division, *A Handbook of Syria (Handbook)*, (Including Palestine), no. 96 a & b, s. 67'den nakleden Zeine (1981: 77).
- ⁴⁰ *Handbooks*, no. 96 c & d, s. 18'den nakleden Zeine (1981: 77).
- ⁴¹ PRO FO [Public Record Office, Foreign Office] 195/2433. Lowther'dan Beyrut, Şam, Kudüs, Halep konsoloslarına (gizli), fol. 19 (Pera, 26 Haziran 1912)'den nakleden Kayalı (1998: 138).
- ⁴² Tibi (1997: 110), bu kongreye ev sahipliği yapan Fransa'nın aynı zamanda Arap gizli cemiyetlerinin organizasyonunu da desteklediğini ileri sürmektedir.
- ⁴³ Kohn (1928: 223), Arapların Birinci Dünya Savaşı öncesindeki hedeflerini bütün Arapları bir federasyon altında birleştirmek, halifelik makamını ilk ortaya çıktığı günlerdeki mahiyetine döndürmek ve Şam ve Bağdat'a romantik bir arzunun neticesi olarak eski ihtişamlı günlerini yaşatmak şeklinde formüle ettiklerini ifade etmektedir.
- ⁴⁴ Bu arada Arapların gizli cemiyeti el-Fetat Şerif Hüseyin'e sözlü olarak Suriye ve Mezopotamya'daki Arap liderlerin bir isyan için hazır olduğunu bildirmiştir. Şerif Hüseyin, daha sonra Irak kralı olacak oğlu Faysal aracılığıyla bu cemiyetle temasını sürdürmüştür (Mejcher 1991: 441). El-Fetat'ın Şerif Hüseyin tarafından desteklendiği hakkında ayrıca bkz. Lapidus (1989: 642).
- ⁴⁵ Yapılan görüşmelerde Mayıs 1915'de Şam Protokolü olarak adlandırılan ve kurulacak bağımsız Arap devletinin sınırlarını tespit eden bir anlaşmaya varılmıştır. Buna göre 1839'dan beri İngiltere'nin elinde bulunan Aden ve 1882'den beri fiilen İngiliz idaresinde olan Mısır haricinde "Bereketli Hilâl" in ve Arap yarımadasının tamamı Arap devletinin sınırları içinde kalıyordu. Doğudaki İran sınırı kesin olarak belirlenmese de Anadolu'ya temas eden kuzey sınırları 37. paralelde Mersin, Adana, Birecik, Urfa, Midyat ve Cizre hattından İran sınırına kadar devam ediyordu (Mejcher 1991: 442).

- ⁴⁶ Cemal Paşa, hatıralarında Fransız Konsolosluğu'ndan müsadere edilen belgelere göre Şam ve Beyrut'ta yaşayan bazı Müslüman liderlerinin itham edildiğini ve Arap ihtilalcilerin Fransızlarla işbirliği içinde olduğunu açıkça anlaşıldığını yazmaktadır. Ayrıca bu evraklarda adı geçen Arap liderlerinden de bahsetmektedir. Bkz. Cemal (1959: 218-219). İdamlar hakkında kendini savunurken de, bu kararları vermekteki amacının Arap isyancıları korkutmak olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Cemal (1959: 250-251). Mejcher (1991: 442) ise, Cemal Paşa ve Alman General Falkenhayn'ın amacının el-Fetat ve el-Ahd gibi gizli cemiyet mensuplarını yakalayarak Arap isyanını etkisiz kılmak olduğunu ifade etmektedir. Cemal Paşa hatıralarında (1959: 279-299) Arap liderlerin idamına gerekçe olarak gösterdiği vesikaları da vermektedir.
- ⁴⁷ Şerif Hüseyin ayaklanma gerekçeleri arasında Jön Türk idaresinin İslâm'a uygun olmadığını ve Suriye'deki idamları göstermiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kürkçüoğlu (1982: 119); Kohn (1928: 225). Arap isyanının İngiltere'ye maliyeti 11.000.000 sterlin olmuştur. 8 Ağustos 1916'da Şerif Hüseyin ayda 125.000 sterlin olmak üzere yaklaşık 1 milyon sterlin almıştır. Diğer 10 milyon sterlin ise askerî operasyonlar ve sağlanan desteklerin masraflarıdır (Storrs 1939: 160, 1. dipnot; Zeine 1981: 115, 37. dipnot).
- ⁴⁸ US [Records of the U.S. Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey (1910-1929)] 867.00/1094 Filistin Meclisleri Yüksek Komisyonu'ndan "Birleşik Devletlerin Âli Hükümetine, Kudüs'teki saygıdeğer Amerikan Temsilcisi'nin Dikkatine" (Hayfa, 27 Kasım 1919)'dan nakleden Kayalı (1998: 230).

Arab Nationalism from Its Emergence until 1918

Dr. H. Bayram SOY*

Abstract: In the Ottoman Empire, by the introduction of modern schools with Tanzimat and by the influence of the missionary schools opened in Syria, Lebanon and Palestine, Western nationalist ideas became prevalent, especially among the Christian Arabs. As for the Muslim Arabs, as a reaction to the irresistible regression against the West, they tried to find a solution to this regression by reviving Arabism through emphasizing on the Arab identity and culture, and its contributions to the Islamic and Western civilizations.

The Christian Arabs, besides working on the revival of the Arab language and culture, they also discussed the idea of separation and defended the idea of independence from the Ottoman Empire. But the Muslim Arabs, instead of separation, defended the unity of the Empire, but demanded their language widely used and culture to be more considered especially in their local areas. However, compared to Syrians, the Egyptian Arabs, under the influence of the British rule, developed a different understanding of nationalism by emphasizing on the idea of “motherland” and gave importance for being an “Egyptian” more than being an Arab.

In spite of the nationalist movements among Muslim and Christian Arabs, the revolt started by Sheriff Hussein in Hedjaz during the First World War gained a restricted support among the Arabs. Because of the secret Sykes-Picot Agreement and Balfour Declaration, the Arabs were not able to get their independence after the First World War. Moreover, they were obliged to live under the English and French mandates by the supervision of the United Nations. So, for their independence, they had to wait until 1940's, when the colonialist powers began to emancipate their colonies.

Key Words: The Arab Nationalism, The Arabs, Nationalism, The Ottoman Empire, The Middle East

* Kırıkkale University, Department of History / KIRIKKALE
bayramsoy@ttnet.net.tr

Арабский Национализм: с Момента Появления до 1918 г.

Х. Байрам СОЙ, Др.*

Резюме: Вместе с открытием современных школ в Османской Империи в связи с танзиматовскими реформами и влиянием миссионерских школ в Сирии, Любнани и Палестине, особенно среди арабов-христиан стали распространяться националистические идеи. Арабы-мусульмане, опираясь на арабское национальное самоопределение и культурное наследие, а также упоминая о вкладе арабов в мусульманскую и западную цивилизации, возрождая арабское самосознание, пытались найти пути выхода из ситуации неизбежной отсталости мусульманского мира перед Западом.

Арабы-христиане наряду с деятельностью возрождения арабской культуры и языка, выступали за идею отделения и независимости от Османской Империи. Арабы-мусульмане, являясь сторонниками сохранения целостности империи, требовали придавания большего значения арабскому языку и культуре в регионах, где они проживают. Однако по сравнению с Сирией, египетские арабы, под влиянием руководства Англии, придерживались другого понятия национализации, делая ударение на понятие “родина”, выдвигали на первый план свое “египетское” нежели арабское национальное определение.

Несмотря на националистическое течение среди арабов-мусульман и арабов-христиан, во время 1-ой мировой войны восстание за независимость, начатое Шерифом Хюсеином в Хиджазе, нашло лишь ограниченную поддержку среди арабов. По тайному соглашению Сайкес и Пикот и согласно декларации Балфур, арабы не получив независимости после 1-ой мировой войны, вынуждены были принять менталитет Англии и Франции под егидой ООН и только в конце 1940-х годов, когда начался процесс разложения колоний, смогли приобрести независимость.

Ключевые слова: арабский национализм, арабы, национализм, Османская Империя, Средний Восток.

* Университет Кырыккале, Факультет Естественных и Гуманитарных Наук, Кафедра Истории- КЫРЫККАЛЕ
bayramsoy@ttnet.net.tr